

ljudske slobode koje proizlazi iz cjelovitosti ljudskog tijela. U svjetlu navedenog, kaznenopravno zakonodavstvo RH razlikuje kazneno djelo nedopuštenog uzimanja i presađivanja dijelova ljudskog tijela, te kazneno djelo trgovanja dijelovima ljudskog tijela i ljudskim zamecima. Osim ustavnog prava i kaznenog prava, RH donošenjem *Zakona o presađivanju ljudskih organa u svrhu liječenja* uredila je navedeno područje kao zasebnu cjelinu. Nedić time najavljuje problematiku pristanka darivanja organa, točnije *opt in* i *opt out* sustava. *Opt in* sustav, odnosno sustav izričitog pristanka, podrazumijeva uzimanje dijelova tijela samo ako je osoba dala izričit pristanak na način propisan zakonom. S druge strane, *opt out* sustav podrazumijeva uzimanje dijelova tijela samo ako se osoba nije izričito protivila darivanju organa na način propisan zakonom. Valja istaknuti kako je model *opt out* prisutan u većini zemalja EU, uključujući i RH. U kontekstu različitosti etičkih sustava, *opt out* i *opt in* sustavi ulaze u koliziju. *Opt out* predviđa doniranje organa u skladu s načelima etike brige, dok *opt in* sustav smatra kako načelo izražavanja pravne volje pojedinca mora imati prioritet. Stoga, nameće se pitanje pronalaska ravnoteže između načela izražavanja pravne volje i državnog etatizma, kojim država ostvaruje gotovo biopolitički primat nad ljudskim tijelom po trenutku kliničke smrti pojedinca. Nadalje, kao što je i istaknuto, postavlja se pitanje nastupanja fenomena smrti kao bitno pravnog, ali i etičkog te religijskog pitanja. Novija istraživanja, upućuje nas Nedić, dovede u pitanje uvaženo pravilo valoriziranja trenutka smrti nastupanjem moždane smrti:

»U jednom od najnovijih istraživanja opisuje se obnavljanje i održavanje mikrocirkulacije te molekularnih i staničnih funkcija netaknutog svinjskog srca i mozga u *ex vivo* normotermičkim uvjetima do nekoliko sati nakon smrti.« (Str. 149.)

Nedić stoga zaključuje kako je pitanje smrti deklarativni moment same institucije, točnije medicinske struke koje definira točku, gdje u stvari prestaje suverenitet osobe, te nastupa moć države da raspoláže ljudskim tijelom. Odnos države i pojedinca u kontekstu presađivanja organa pokušava se djelomično razriješiti u institutu pristanka obitelji na darivanje organa preminule osobe. Vidimo kako u navedenom institutu u određenom smislu izvire rimskopravni atavizam institucije obitelji (lat. *familia*) kao svojevrzne primordijalne zadruge, koja posjeduje autonomiju u odnosu na više državne instance. U ovom kontekstu, obitelj ima primat po pitanju izražavanja pravne volje i davanja pristanka za uzimanje organa preminulog. Također, spomenuta posebnost obitelji kao institucije očituje se u primjeni instituta darivanja organa »prvoj liniji« krvnog srodstva. U daljnjim poglavljima Nedić ulazi

u vrlo složenu problematiku imovinskopravnih odnosa, te moralnog legitimiranja komercijalizacije organa. Postavljaju se ponovno pitanja autonomije pravne volje ljudskog bića, dosega i ograničenja privatnog vlasništva, klasne divergencije imućnijih i manje imućnih u procesu akvizicije organa. Nedić upućuje i na iskustva drugih kultura i država u kojima prijem oko komercijalizacije organa u stvari ne postoji, te je potpuno pravno dopušten, kao u slučaju Islamske Republike Irana. Naposljetku, oslovljava se pojam *ksenotransplantacije* kao pokušaj zalaženja u sferu transhumanizma. Posrijedi je u stvari proces presađivanja biološki kompatibilnih životinjskih tkiva i organa u ljudsko tijelo. Nenadana je posljedica ksenotransplantacije revalorizacija pravnog položaja životinja, gdje se u procesu stvaranja ljudsko-životinjskih himera stvara potreba reguliranja prava životinja ne više kao stvari, nego kao određene *sui generis* pravne osobe. Time se postavlja pitanje granice između čovjeka i životinje, i to ne samo u pravnom nego i u etičkom i biološkom smislu.

Zaključno možemo reći kako monografija *Presađivanje organa. Pravo, (bio)etika i moral* Tomislava Nedića, u dvojnoj nakladi Hrvatskog filozofskog društva i Medicinske naklade, oslovljava u duhu pluriperspektivizma brojne teme unutar prava, posebno medicinskog prava, filozofije i (bio)etike, te predstavlja jedan bitan prilog u širem kontekstu rasprava na području filozofije prava i (bio)etike.

Paško Mužić

Tomaž Grušovnik

Etika životinja

O prekovrsnoj gostoljubivosti

Pergamena – Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2023., prev. Ana Vlaisavljević

Etika životinja Tomaža Grušovnika prijevod je knjige *Etika živali. O čezvrstni gostoljubivosti* (Univerzitetna založba Annales, Kopar 2016.). Knjigu je prevela Ana Vlaisavljević, a izdali su je Pergamena i Znanstveni cen-

tar izvrsnosti za integrativnu bioetiku 2023. godine.

Riječ je o prvoj knjizi na hrvatskome jeziku isključivo o temi naznačenoj u naslovu, ako pri tome ne računamo dvije knjige Damira Marića – *Etika i životinje* (Zalihica, Sarajevo 2010.) i *Moralni status životinja u antičkoj filozofiji* (Theoria, Sarajevo 2014.) – koje su izašle na jednom od »naših« jezika, a ostaju udaljene hrvatskom čitateljstvu »jer se ne radi o našem jeziku«. Ograničimo li se, dakle, na knjige izdane u Hrvatskoj, Grušovnik nam samim tematskim fokusiranjem daje vrijedan doprinos, koji se, dakako, ne zadržava na počasnoj riječi zanemarenoj temi. U biblioteci *Bioetika* izdavačke kuće Pergamena, u kojoj je *Etika životinja* izdana pod rednim brojem 49, pojavljuje se tek nekolicina knjiga koje se dotiču ove teme, što je indikativno imamo li na umu da se radi o glavnom izlogu domaće bioetičke misli. Premda je domaća bioetika uglavnom načelno biocentrična, ipak se u velikoj mjeri koncentrira na humanu bioetiku. Pored ove biblioteke, u Hrvatskoj su za temu etike životinja spomena vrijedna još samo dva prijevoda. Riječ je o *Oslobođenju životinja* (prev. Neven Petrović, Ibis grafika, Zagreb 1998.) i *Praktičnoj etici* (prev. Tomislav Bracanović, KruZak, Zagreb 2003.) Petera Singera. Objе se bave etikom životinja, no potonja kao jednom od tema, dok je prva prije usmjerena prikazu užasa koji se odvijaju u industriji uzgoja životinja i eksperimentiranja nad njima. Objе su od izuzetne vrijednosti za osvještavanje razornosti našeg odnosa prema životinjama, a opravdano je nadati se da će im se prijevod Grušovnikove knjige pridružiti u tom zadatku.

Prikaz je etike životinja koji knjiga pruža pozamašan. Pristupi etici životinja koje predstavlja su: dobrobit životinja, posredna prava životinja, utilitarizam, neposredna prava životinja, etika vrlina ili etika briga te poststrukturalizam i postmodernizam. No Grušovnikov prikaz ne pati od iluzije o moralnom napretku, pa nam daje uvid u etiku životinja od prahistorije do novog vijeka, posebno se osvrćući na antička učenja Grka, Kineza i Indijaca. Da je ostalo na ovome, Grušovnikova bi knjiga, iz već navedenih razloga, bila osobito vrijedna. Ali ona na tome ne staje.

Možda bi se moglo pomisliti da etici životinja i nije potrebno osobito populariziranje – teško će tko danas poreći da životinje zaslužuju moralni obzir. No čini se da je takvo uvažavanje životinja najčešće labavo. Štoviše, ono nerijetko prelazi u ideologiju (kakvom je definira Karl Mannheim). Naime, spram životinja se priznaje moralni obzir, no u konkretnom se ponašanju ništa bitno ne radi da se njihovo maltretiranje suzbije, tj. da se olakša put njegovu suzbijanju. Tako taj obzir rijetko u pita-

nje dovodi kapitalističke obrasce proizvodnje, gdje je onaj način koji maksimalno krši moralne dužnosti spram (ili tek glede) životinja istovremeno i jedini profitabilan, pa tako i jedini zamisliv. Uzevši u obzir i blaže primjere, čini se da je novi moralni obzir spram životinja zapravo samo jedan od suptilnih oblika poricanja onoga što etika životinja nalaže, pa utoliko i podmukliji od izravnog poricanja da životinje zadovoljavaju kriterije za uključivanje u zajednicu moralnih trpnika (razum, osjetljivost, život itd.) kojima se Grušovnik u knjizi bavi, no ne kao jednim, pa niti najznačajnijim oblikom poricanja.

Poricanje je velika tema Grušovnikove knjige. Kako navodi, teško je poreći da je nasilje spram životinja loše, a kako je istovremeno teško priznati da smo loši ljudi, upadamo u kognitivnu disonancu koju sebi razrješavamo opravdanjem ili distanciranjem. Potonje je osobito značajno. Naime, dovoljno je promisliti gdje su klaonice smještene i zašto nije tako lako dobiti uvid u njihov način rada. Može li se zamisliti da u jeku predizborne kampanje političari na vlasti zaslijepjeni bljeskalicama fotoaparata nasmiješeni obilaze klaoničke pogone? Grušovnik problem klaonica gleda i iz druge perspektive, one radnika u klaonicama, koje aktivisti za prava životinja često promatraju kao neprijatelje, dok se zapravo radi o žrtvama karnizma. Uz njih polusvjesno nerijetko vežemo predodžbu da je neposredna odgovornost ozbiljnija od posredne, no dovoljno je promisliti koji sve subjekti djeluju u tom lancu maltretiranja, s kojom moći i mogućnosti, da bi se shvatio razmjer naivnosti ove predodžbe.

Upravo na pitanju subjekta ova knjiga daje nešto što malo koja u ovoj oblasti daje i što je čini osobito vrijednom. Naime, Grušovnik ne promatra životinje samo kao *objekte* naših moralnih obaveza, nego i kao *subjekte* moralnog djelovanja. U prvom se slučaju radi o *slaboj varijanti etike životinja*, dok je u *jakoj varijanti etike životinja* riječ o širenju kruga moralnih djelatnika izvan ljudske zajednice. Radi se o izazovnoj tezi, kojoj, moram biti iskren, ni sâm nisam sklon, premda smatram da našim razlikama u mišljenju više kumuje terminologija i neka polazišna shvaćanja etike negoli ono što se u konkretnom smislu ima za reći. Kako bilo, Grušovnikova obrana teze o životinjama kao moralnim djelatnicima najuvjerljivija je među onima s kojima sam se imao priliku susresti. Ona ne slijedi samo evolucionističke ili etološke argumente Marca Bekoffa ili Fransa de Waala, nego se uvelike oslanja i na kasnu filozofiju Ludwiga Wittgensteina u svrhu obaranja kritika za antropomorfizam.

Struktura razmatranja slabe i jake varijante etike životinja vrlo je slična, pa Grušovnik

opravdava tvrdnju da životinje zadovoljavaju kriterije za uvrštavanje u zajednicu moralnih djelatnika (vrline, razum, sloboda, život u zajednici). Međutim, njegov osobito originalan doprinos vidim po pitanju poricanja snažne varijante etike životinja, koja se može zaokružiti tvrdnjom da »poricanje životinja kao moralnih djelatnika nudi čovjeku misaoni prostor u koji se može povući pred svijesću o vlastitoj konačnosti i tamo gajiti nadu o transcendenciji, o prevladavanju smrtnosti« (str. 143). Grušovnik se u poglavlju o poricanju posebice bavi uzrocima i nekoherentnošću skepticizma, kao i etici životinja u odgojnom kontekstu.

Konačno, nerazjašnjen je ostao čudnovati podnaslov knjige – o *prekovrskoj gostoljubivosti*. On se izravno tiče Grušovnikove meditacije na kraju knjige. Granicu gostoljubivosti čini razlika između shvaćanja drugih vrsta kao *kompanjona* i kao *parazita*, što i ne zvuči efektno dok se ne shvati da među ova dva termina postoji etimološka sličnost, ukazivanjem na koju zaključujem ovaj prikaz, s obzirom na to da ona na slikovit način podcrtava poruku ove knjige:

»Kompanjon potječe od latinskog prijedloga 'cum', što znači 's' i imenice 'panis' što znači 'kruh', te tako posljedično predstavlja nekoga s kim 'jedem isti kruh' (usp. Snój 2015). 'Parazit' proizlazi pak iz grčkog prijedloga 'παρά', koji znači 'zajedno', i imenice 'σίτος', koja označava 'hranu, namirnice, brašno, kruh' (usp. Snój 2015), zato je 'nametnik'. (Jednako kao 'gost', tako su i 'kompanjon' i 'parazit' ili 'nametnik' riječi koje su, dakle, povezane s onim s kime dijelimo hranu.) Granica naše gostoljubivosti je, dakle, ona točka u kojoj se kompanjon počinje razlikovati od nametnika, točka koja dijeli gosta od 'hostis', neprijatelja, iako nam ideja apsolutne gostoljubivosti nalaže obvezu da tu točku ne poštujemo i da nametnika dosljedno mislimo kao kompanjona, druga. Parazit tako označava granicu etike, naravno, i etike životinja, pa je zato njezin 'rubni moment' onaj pojedinac koji zaobilazi inkluzivna mjerila, koja smo obradili u prvom poglavlju (što nas s vidika Derridaove ideje bezuvjetne gostoljubivosti ponovno podsjeća na problematičnost takvih mjerila). Sve što još o tome možemo reći je da bi 'limit' etike zasigurno trebao biti (svojevrsna kantovska 'regulativna ideja' slabe varijante etike životinja) prelazak parazita u kompanjone. Riječ je o ideji po kojoj bismo trebali pokušati što više živih bića vidjeti kao 'kompanjone', a ne kao 'parazite'.« (Str. 225.)

Josip Guć

Kozmologija

Časopis za kozmologiju i filozofiju prirode (broj I)

Institut za kozmologiju i filozofiju prirode, Križevci 2023.

Veliko mi je zadovoljstvo donijeti prikaz prvog broja časopisa *Kozmologija*, kojemu je cilj istraživanje kozmologije i filozofije prirode, a pod kojim želi okupiti istraživače zainteresirane za proučavanje fenomena kozmosa, svijeta i prirode. Kako je riječ o prvom broju časopisa, *Uvodnik* otkriva namjeru časopisa te ciljeve redakcije, a čija je želja: a) »[p]okrenuti publikaciju namijenjenu istraživanju fundamentalnih pitanja Svemira ili Prirode, polazeći od kritičke analize i ocjene suvremenih znanstvenih spoznaja« (str. iii); b) »[r]aditi na ostvarivanju sinteze empirijskih znanosti – prvenstveno teorijske fizike – i filozofije; u cilju ostvarivanja uvjeta za povratak spekulativnog i kritičkog mišljenja u empirijske znanosti te obogaćivanja filozofije suvremenim znanstvenim spoznajama« (str. iii). U svrhu hoda prema zacrtanim ciljevima redakcija časopisa u prvom broju donosi »Manifest za uspostavu Kozmologije kao nove filozofije prirode« i članak »O pokretanju časopisa *Kozmologija* i osnivanju Instituta za kozmologiju i filozofiju prirode«.

Uzimajući u obzir ciljeve redakcije i cilj spoznaje prirode kozmosa valja reći kako namjera časopisa podrazumijeva »ukidanje postojeće podjele disciplina na prirodoslovne i humanističke, kao i borbu protiv ograničenja postojeće akademske zajednice – koja taj cilj više onemogućava nego što bi mu doprinosila« (str. iii). Publiku kojoj je namijenjen časopis *Kozmologija* i autori koji u njemu pišu ne mogu se »jednostavno definirati s obzirom na svoj akademski položaj i profesiju, već prije svega s obzirom na svoju ljubav prema saznavanju Prirode i interes prema temama filozofije prirode« (str. iii).

Časopis započinje uvodnom riječju redakcije »O pokretanju časopisa *Kozmologija* i osnivanju Instituta za kozmologiju i filozofiju prirode« te obuhvaća nekoliko tematskih cjelina: *Znanstvena istraživanja*, *Filozofski problemi*, *Znanost i društvo*. Uvodna riječ redakcije »O pokretanju časopisa *Kozmologija* i osnivanju Instituta za kozmologiju i filozofiju prirode« donosi dobro obrazložen pregled namjera i motiva Instituta za kozmologiju i filozofiju prirode, te časopisa *Kozmologija*, a čiji se razlozi odnose na: (1) nepostojanje znanstvenih publikacija posvećenih istraživanju Svemira na hrvatskome jeziku; (2) nemogućnost slobodnog znanstvenog stvaralaštva i istraživa-